

GLÆDER OG SORGER MED VÆGGE AF LER

Af Søren Vadstrup

Over halvdelen af jordens befolkning bor i huse bygget af ubrændt ler, hævdes det, og jeg tror det gerne. For nu har jeg haft et hus med udvendige og indvendige vægge af ubrændt ler i 5 år, og det har givet mig mange glæder, men også det modsatte – så på den måde kan over halvdelen af jordens befolkning ikke tage helt fejl, heller ikke hvad dette angår.

Ler er jo et materiale, der findes overalt, og ofte i rigelige mængder, så billigt er det jo også. Men man spørger sig selv, om det kan være rigtigt, at et så primitivt materiale kan anvendes til at bygge huse, oven i købet huse, til at bo i. Og her har vi nok det største problem for anvendelsen og bevaring af soltørrede lermaterialer i huse: Indgroede fordomme. Men det skal jeg vende tilbage til.

Vi ved nemlig, at vægge af sammenpresset ler og sand, det såkaldte picé, har været brugt til at bygge billige og gode boliger flere steder i Danmark, bl.a. ved Fredensborg, på Lolland-Falster og på Djursland.

To af mine pileflettede lertavl i en ikke så god forfatning. Men hvis de ellers er tildækkede af en tynd lerpuds og et tyndt lag hvidtekalk, holder de rimelig godt, d.v.s. 2-300 år.

Men går der først hul, og regnen tager fat, så holder de ikke så længe.

De grå plader, man ser inde bag lerkliningens er staldens indvendige 'træbetonplader' der er sat på et lægteskellet. Dette måtte 'ofres', da tavlet skulle have nyt pileflet og lerklining.

Vi ved også, men mange tænker måske ikke så meget over det, at stort set alle landbindingsværkshuse, der blev bygget før ca. 1800, havde lerklinede tavler mellem tømmeret. Der blev sat lodrette 'kæppe', såkaldte støjler, i en afstand af ca. 15 cm, hvorimellem der blev flettet med pilegrene. Derefter blev feltet klinet med lermørtel – en blanding af ler sand og komøg. Herpå blev der kalket med hvidtekalk eller kalkfave.

Men, nu hvor jeg selv bebor en fredet bindingsværksgård på Fyn, der stort set kun har brændte mursten i skorstenene og omkring disse, vil jeg gerne slå et slag for at bevare de ubrændte lersten i vores bygningskultur, der hvor de nu er, samt minsandten også retablere dem, hvor de har været.

Lerstenenes fordele

Mit hus er en firlænget bindingsværksgård, der er under restaurering, og derfor står tom noget af tiden, bl.a. det meste af vinteren. En del af stuehuset kan fyres op med kakkelovne, og kan derfor sagtens kan bebos, hvad vi også gør.

Når vi kommer til dette kolde, uopvarmede hus en vinterdag, eller en sommerdag, er alting inde i huset fuldstændig tørt. Ikke engang sengetøjet, der kan ligge fremme, er fugtigt eller klamt. Bøger kan stå i reolen uden at 'krølle' og skal man tænde op i kakkelovnen, tager man en avis, der ligger i huset, som optænding, og stryger en tændstik fra en tændstikæske i skuffen.

Havde dette hus haft brændte sten i ydervæggene og de indvendige vægge ville sengetøjet efter en kold vinter være klamt og muggent, en avis, der ligger i huset og en æske tændstikker ville være så klamme, at de ikke kunne brænde, ja svovlet, ville nærmest være helt opløst.

Det ubrændte ler har en fantastisk fugtregulerende evne i et hus som dette, der er ret slående. Men een ting er selvfølgelig, at lervæggene automatisk regulerer klimaet i huset, når man *ikke* bor i det, jf. ovenstående, det er guld værd for husets velbefindende og for dets bevaring. Det er endnu mere imponerende, hvor rart, det er at *bo* i, rent indeklimateæssigt. Dels fugtmæssigt, som nævnt ovenfor, for fugten forsvinder 'som dug for solen', ind i væggene, også når man producerer en masse under badning, madlavning og andet. Men det mest overraskende for mig har været lerets mærkbare varmeregulerende egenskaber. Lervæggene holder betydeligt længere på varmen end jeg er vant til, ved andre materialer, eksempelvis en almindelig isoleret hulmur, som i mit andet hus. En kakkelovn går jo ud om natten, men lervæggene fortsætter med at varme længe efter.

Mest tydeligt ser vi dette i gårdens åbne vognport, der vender mod vest og som vi ofte sidder inde i og spiser om aftenen. Her er gulvet og væggene af ubrændt ler, og når solen har bagt derind i nogle timer, er rummet varmet op, så vi kan sidde inde under dette 'halv-tag' uden at føle aftenkulden eller aftenrimen, nærmest hen til midnat.

I denne åbne tofteport varmer eftermiddags- og aftensolen ofte lervæggene og lergulvet op i en grad, så det halvåbne rum holder sig varmt og dugfrit til hen ved midnat. Den gående port i yderfacaden, der her er ved at blive sat op, holdes normalt lukket.

Men når solen rigtig har bagt, oplever man at lermaterialerne på én og samme tid sluger nattefugten effektivt og afgiver den passive solvarme til luften –så rummet er meget behageligt at sidde i.

Lerstenenes ulemper

Først og fremmest kan man ikke hænge noget tungt op, som f.eks. et skab, en håndvask eller sågar en knagerække, på en lervæg. For nylig faldt mit meget flotte glasskab, med alt vores fineste porcelæn, ned af væggen. Heldigvis stod der én i nærheden, der greb skabet, hjulpet af en høj brændekurv, der stod lige under. Men så må man i stedet hænge de tunge ting op i trælofterne eller i væggenes bjælker eller stolper af træ.

Ubrændte lersten er ikke vandfaste. Lægger man dem i vand er de opløste på en nat, og er de ikke konstant fuldt tildækket med et vandafvisende pudslag, bliver de også hurtigt opløste, hvis det regner eller sprøjter op på dem. Det kan være svært at få pudsen til at hænge på de ubrændte lersten – og så falder den af – typisk om vinteren eller i det tidlige forår. Det er imidlertid muligt med de rigtige materialer og metoder – bl.a. absolut ingen cement – at få pudsen til at holde godt og længe.

Men så kommer vi til det værste, nemlig problemerne med de ubrændte lersten i bindingsværkstavlne. Det er her meget vigtigt, at lerstenene er dækket af et lag vandafvisende puds og uden på dette, hvidtekalk eller kalkfarve. Bare få timers påvirkning fra regn eller op-sprøjt fra en vandpyt eller andet vil 'æde' flere centimeter af lerstenen på rekordtid. Dertil kommer at jeg har haft store problemer med at 'kreere' en puds på lerstenene, der kan holde. Kalkpuds holder godt på mursten og kalkbund, men ikke så godt på en porøs lersten. Så jeg eksperimenterer en del med forskellige lermørtler, idet ler bør kunne binde på ler.

Sagen er dels at lermørtel meget let krakelerer, som en udtørret vandpyt, når det tørrer, dels at få det til at sidde fast. Jeg benytter her to meget billige materialer til at løse dette problem: sand og kolort. Derudover kommer jeg også læsket kalk i. Sandet 'magrer' ler-blandingen, så den ikke krakelerer så meget og kolorten er et perfekt fibermateriale, i form af græs, halm etc, der er findelt og findelt og enzymbehandlet i koens fire maver, også til mindske af revner og krakeleringer. Det er nærmest en papir-pulp, man kommer i materialet, og kolorten, der skal være så frisk som mulig, lugter ikke (af lort), når den er blandet med ler, sand og kalk.

Der 'plejer' at falde puds af på 10-15 tavl på mit bindingsværk, hvert forår. Det skal dog siges at jeg har cirka 240 løbende meter af det, hele vejen rundt. Men i år er der kun faldet puds ned på 3 tavl, heraf kun på eet, jeg selv har lavet, nemlig det allerførste overheadet. Så problemet er sikkert til at løse, men der er unægtelig mere vedligeholdelse ved bindingsværkstavl af ubrændte sten end af brændte.

Til gengæld kan jeg se at de allerældste lerklinede tavl, som jeg heldigvis også har en del af, hvoraf nogle er fra ca. 1800, holder fantastisk godt, uden anden vedligeholdelse end sædvanlig kalkning hvert 10. år. Så min plan er faktisk at prøve at lave én til flere af disse igen, der, hvor der nu er ubrændte sten.

Pas godt på de gamle lersten, de passer godt på dig - og dit hus.

For jeg slutter lige med endnu et plus ved lerstenene igen. Nogle af mine lerklinede tavl fra ca. 1800 sidder i bindingsværk lavet af elmetræ, der jo var 'fattigmands' erstatning for eg, som det ligner lidt. Men elm rådner uhyre nemt, når det bliver fugtet op, selv i kortere tid. Det har slet igen indbygget modstandskraft som egetræet eller fyrretræet. Men i mit hus har det nu holdt i 200 år, og det tilskriver jeg anvendelsen af lerklinede tavl og ubrændte lersten i tavlene. For lermaterialets effektive fugtregulerende egenskaber gælder naturligvis også for det træ, det sidder sammen med. Leret trækker fugten ud af træet og holder det tørt, ikke mindst på de to sider, hvor murtavlene af ler sidder. Prøv lige at sætte brændte mursten og en stærk og hård cementmørtel her. Så rådner træet med det samme, som vi desværre dagligt kan se tusindvis af eksempler på. Og så kommer den med den dyre og besværlige vedligeholdelse ved bindingsværk op igen, og så ryger der endnu et bindingsværkshus på den konto. Blot fordi man har erstattet de gamle, bedste og billigste materialer med nyere, dårligere og dyrere.

På den fredede firlængede bindingsværksgård 'Vadstrup' i landsbyen Viby, nord for Kerteminde findes der kun brændte mursten i skorstenene. I alle bindingsværksfacader er der enten soltørrede lersten eller klinede lertavl. Også de fleste indvendige vægge er opbygget af ubrændte lersten.

Disse 'primitive' materialer giver et fantastisk godt indeklima i huset – foruden at leret også er med til at bevare træet. Man bør derfor ikke 'automatisk' skifte lersten ud med brændte mursten, når man i stand sætter ældre bindingsværkshuse, tvært imod – man bør overveje at genetablere lerstene, hvor de har været tidligere.